

İRAN'IN SUUDİ ARABİSTAN İLE BUGÜNKÜ GERGİNLİĞİNDE

1979 DEVRİMİ'NİN MİRASI

Tahran ve Riyad arasındaki gerilim, etnik (Fars-Arap) ve mezhebî (Şîî-Vahhâbî) farklılıklardan ziyade jeopolitik mücadeleden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda birbirlerini din-içi ötekileştiren ve sivil-politik dine sahip her iki devlet de bu mücadelede dini araçsallaştırmakta ve ulusal çıkara dayalı pragmatist dış politika izlemektedir.

İsmail SARI

Reel jeopolitik hatlar (*frontier*) ile cari hukuki sınırlar (*boundary*) arasındaki farklılaşmanın yoğunlaştığı alanlar çok yönlü çatışma potansiyelinin var olduğu bölgelerdir. Coğrafi ve ekonomik açıdan birbirini tamamlayan alanların oluşturduğu jeopolitik kuşakların siyasi sınırlarla birbirinden ayrılması, egemenlik çatışması potansiyelini beraberinde getirir. Günümüzde Ortadoğu ile birlikte Basra Körfezi de bu jeopolitik çatışma alanlarından birisidir. Zira Batılı sömürgeci dönem sonrası ortaya çıkan ve genellikle harita üzerinde cetvelle çizilen devlet yapılarının şekillendirdiği siyasi coğrafya ile fiziki coğrafyanın belirlediği jeopolitik arasındaki uyumsuzluk, Körfez jeopolitiğinin en temel çelişkisidir. İran-Bahreyn, İran-BAE, İran-İrak, Irak-Kuveyt, Irak-Suudi Arabistan, Suudi Arabistan-İran, Bahreyn-Katar ilişkilerinde sık görülen bunalımların çoğu, özünde bu çelişkiden kaynaklanmakta; tarihî, etnik ve dinî tezlerle de desteklenmektedir.

İran ve Suudi Arabistan gibi Basra Körfezi'nin en büyük iki bölgesel gücü arasındaki gerilimin ana nedeni, İran'ın Basra Körfezi'ne yönelik jeopolitik hat algılaması ile mevcut fiili sınırlar arasındaki farklılaşmadır. Bu durum, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri ile İran arasındaki gerilim/çatışmanın dinamizmini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle Tahran ve Riyad arasındaki gerilim, etnik (Fars-Arap) ve mezhebî (Şîî-Vahhâbî) farklılıklardan ziyade jeopolitik mücadeleden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda birbirlerini din-içi ötekileştiren ve sivil-politik dine sahip her iki devlet de bu mücadelede dini araçsallaştırmakta ve ulusal çıkara dayalı pragmatist dış politika izlemektedir.

Sivil Dinden Politik Dine Şiilik ve Vahhâbîlik

Öncelikle her devlet sekülerdir. Bizce buna en iyi iki örnek; Kardinal Richelieu Fransası ve Âyetullâh

Humeynî İran'ıdır. Zira iktidarı kim (*Kardinal ya da Âyetullâh*) temsil ediyor olursa olsun, en yalın devlet olgusunun bile bir sekülerleştirme etkisi vardır. Özellikle İran gibi teokratik olduğu iddia edilen bir devletin söz konusu olduğu durumda dâhi dinin yerine devlet karar verir, tersi söz konusu değildir. Bu nedenle dinin resmi bir ideolojiye dönüştüğü devletlerde, iktidar eylemleri dinin sekülerleştirilmesiyle sonuçlanır.

Bu anlamda sivil din olgusu dinin sekülerleşmesinin dinamiğini oluşturur. Kısaca açıklamak gerekirse, 'sivil din' (*civil religion*) kavramı, günümüzde 'ulusal din' olarak da adlandırılabilir. Sivil din, küçülen politik topluma kutsal-moral, daha büyük bir dinî topluluktan ayrılan ulusal bir topluluğa asabiyet sağlamak üzere dönüştürülen dindir. Politik din (*political religion*) ise Avrupa'da XIX. ve XX. yüzyılda görüldüğü gibi ulusal-politik ayrışma döneminin ardından, yeniden üst bir politik kimlik altında birleşmeyi sağlayan seküler/teolojik ideolojilerdir. Sivil din evrensel olandan ayrılmayı, politik din ise üst bir kimlikte bütünleşmeyi amaçlar.

Bu noktada, İslâm dünyasında siyasal yapıların/oluşumların mezhep seçimlerinde sivil din (ulusal din) yorumunun etkili olduğunu, teolojik kaygılardan ziyade etno-politik çıkarların gözetildiğini söylemek gerekir. İran örneğinde, Şah İsmail'in Tebriz'i arak (*1501*) Safevî Devleti'ni kurmasından sonra, On İki İmam Şiiliğini (İsnâaşeriyye) devletin resmi mezhebi olarak ilan etmesi ve herkesi bu yeni mezhebe zorunlu kılması sonucu, İran toplumunu oluşturan göçer ve yerleşik topluluklar tedrici olarak bütünleşmiş ve Ortaçağ boyunca İran'daki İslâm toplumunu karakterize eden Türk-Fars bölünmesinin de önüne geçmiştir. Ayrıca yeni devleti Sünnî Osmanlı ve Özbek rakiplerinden farklılaştıran Şiî ideoloji; içerde bütünleşmeyi sağlayan, dışarıyla da farklılaşmayı getiren iki yönlü

bir işlev görmüştür. Benzer bir işlevi Suudi Arabistan için de Vahhâbîlik gerçekleştirmiştir. Şeyh Abdülvahhab ile Suud Ailesinin lideri Muhammed bin Suud'un 1744'de gerçekleştirdiği ittifakla, iki lider ve iki aile (Suud ve Şeyh aileleri) bölgedeki güç boşluğunun da etkisiyle nihayetinde devletleşme amaçlarına ulaşmışlardır. Bu anlamda Şiilik İran, Vahhâbîlik ise Suudi Arabistan için hem sivil hem de politik din işlevi görmektedir.

Bahsedilen dini araçsallaştırmanın son örneği, Vahhâbî rejiminin baskılarına maruz kalan Şiilerin mücadelesinde öne çıkan isimlerden olan El-Nimr'in, 2016'nın ilk günlerinde idam edilmesi olmuştur. İranlı yetkililerin idamın gerçekleşmesi durumunda "sonuçları kötü olur" şeklinde açıklamalarla Suudi rejimine uyarılarda bulunmasına rağmen, bölgesel bloklaşmanın giderek belirginleştiği ve tarafların Suriye ve Yemen'de karşılıklı hamlelerde bulunduğu bir dönemde, El-Nimr'in idam edilmesi iç hukuki bir süreç veya sonuçları hesaplanmamış bir adım olarak düşünülemez.

İran ve Suudi Arabistan İlişkileri: Tehdit Dengesi

İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin tarihsel süreçte biri küresel diğeri bölgesel parametrelerle ilgili iki düzlemde seyrettiğini söylemek mümkündür. Küresel parametrelerin temelinde, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası sistemde, iki devletin blok tercihi arasındaki uyum yatmaktadır. Bu küresel eksen paralelliği iki ülkeyi kaçınılmaz bir bölgesel partner konumuna getirmiştir. İki ülke arasındaki Körfez'in güvenliğine yönelik işbirliği, 1979 İran Devrimi'ne kadar devam etmiştir. Zira İngiltere, 1969 yılında bölgedeki emperyal yükümlülüklerini artık yerine getiremeyeceğini açıklamış, Körfez'deki varlığını 1971'de sonlandırmış ve Ortadoğu'daki yerini ABD'ye bırakmıştır. Rıza Şah Körfez devletleriyle olan rekabeti ve onlara yönelik şüphesine karşın statükonun devamından yana bir politika sergilenmiş ve Nixon yönetimi de 'Çifte Sütun' (*Twin Pillar*) politikası adı altında İran ve Suudi Arabistan'a dayalı bölge politikası inşa etmiştir.

Şah rejimi mevcut uluslararası sistemle uyumlu politikalar takip etmiş olmasına karşın, yeni rejim iddialı otonomi artırımına giderek, bir ikilem (*otonomi*

İran Devrimi, başta Suudi Arabistan olmak üzere olmak geleneksel Körfez monarşilerinin meşruiyet temellerine meydan okumuştur. Devrimin cumhuriyetçi-popülist imajı bölgede daha katılımcı bir siyasal rejim arayışı içinde bulunan insanları etkilemiştir. Devrim ayrıca meşruiyet temellerini ve halk desteğini yitirmiş monarşik rejimler karşısında kitlesel başkaldırının ne denli etkili bir siyasal değişim aracı olabileceğini göstermiştir.

ikilemi) ile karşı karşıya kalmıştır; otonomisini artırırken bir yandan da sistem tarafından izole edilmiş ve Irak kaynaklı güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca İran-Irak savaşında yaşanan, bölge ülkeleri tarafından kuşatılmışlık hissi de buna eklenmelidir. İran devrim ihracı stratejisiyle tarihi/kültürel/dinsel hinterlandını harekete geçirerek kendisine karşı oluşan ABD destekli bölgesel ittifaka ve Irak merkezli güvenlik tehdidine yönelik bir karşı-denge oluşturmak istemiştir. Buradan hareketle anti-emperyalist ve İslâmcı bir söylem stratejisi üzerine kurgulanan İran'ın devrim ihracı politikası, bölgesel lider olma hedefi çerçevesinde Basra Körfezi ve Ortadoğu'ya yönelmiştir. Bahsedilen politikanın ayrıntılarına bakıldığında; Sovyet nüfuzu altındaki Kafkasya ve Orta Asya'yı hedef almadığı sadece Ortadoğu'ya hatta Irak, Lübnan ve Körfez'e yönelik olduğu, böylece ideolojik evrensel söylemin ulusal pragmatist kaygılarla stratejik dar bir alanı hedeflediği anlaşılmaktadır.

İran gibi bölgesel güç olarak tanımlanabilecek devletler dış ya da büyük güçlerin müdahalesini dengeleyebilecek bir bölgesel özerkliğin koşullarını oluşturmak isterler. Bu noktada Carl Schmitt'in 'geniş

mekân' (*grossraum*) yaklaşımı açıklayıcıdır. Schmitt'in geniş mekân siyaseti esasen üç unsuru sentezler; bir Reich, bir politik ide ve bir geniş mekân. Biraz somutlaştırarak söylesek, bir 'merkez ülke', bir 'siyasi fikir' ve nihayet bu siyasi fikrin yayılacağı ve gevşek de olsa bütünleyip motive edeceği coğrafi kuşaklar. Uyarlırsak, merkez ülke (*Ümmül Kura*) İran, siyasi fikir devrimci siyasal İslâm, coğrafi kuşak ise Şii hinterlandıdır. Schmitt'in geniş mekân siyaseti yumuşak güç unsurlarıyla kurulabileceği gibi sert gücü yedeğe almaya da açıktır.

1979 İran Devrimi sonrası başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez monarşilerinin durumu, Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'daki monarşilerin devrimin etkilerinin yayılmasını önlemek amacıyla Kutsal İttifakı oluşturmak zorunda kalmalarını hatırlatmaktadır. Benzer biçimde Avrupa güç dengesinin temel aktörleri de bir taraftan 1789 Fransız Devrimi'nin etkilerini sınırlamak, diğer taraftan I. Napolyon'un sistemin tümünde başat duruma geçme ve sistemi bir hiyerarşik sisteme dönüştürme eğilimine karşı ittifak etmek zorunda kalmıştır. İran Devrimi, başta Suudi Arabistan olmak üzere olmak geleneksel Körfez monarşilerinin meşruiyet temellerine meydan okumuştur. Devrimin cumhuriyetçi-popülist imajı bölgede daha katılımcı bir siyasal rejim arayışı içinde bulunan insanları etkilemiştir. Devrim ayrıca meşruiyet temellerini ve halk desteğini yitirmiş monarşik rejimler karşısında kitlesel başkaldırının ne denli etkili bir siyasal değişim aracı olabileceğini göstermiştir. İran Devrimi, Ortadoğu'da egemen otoriter rejimlerin toplumsal ve siyasal yaşamı kontrol etme güçlerinin sınırlarını da ortaya koymuştur. Bunun yanında İran'ın '*İslâm Cumhuriyeti*' iddiası ve monarşinin gayri-İslâmî bir yönetim biçimi olarak reddedilişi, Körfez monarşilerinin meşruiyet krizlerini daha da derinleştirmiştir.

Ayrıca Suudi Arabistan, Ortadoğu jeopolitiğinin statükocu devlet olarak mevcut düzeni korumaya yönelik dengeleyici rol oynamakta ve buna uygun dış politika geliştirmektedir. Başka bir ifadeyle, bölgenin güç dengesini bozacak hamlelerde bulunan Mısır, İran ve Irak gibi revizyonist bölgesel güçlere karşı Suudi Arabistan, bölgesel dengeyi korumak için gerekli adımları atmaktan çekinmemiştir. Bölgedeki denge politikasına baktığımızda; dengeyi kendi lehine

Bölgenin güç dengesini bozacak hamlelerde bulunan Mısır, İran ve Irak gibi revizyonist bölgesel güçlere karşı Suudi Arabistan, bölgesel dengeyi korumak için gerekli adımları atmaktan çekinmemiştir.

bozmaya çalışan girişimlerin sistemik güçler tarafından hep cezalandırıldığı görülmektedir. Benzer şekilde İran da bölgesel güçten büyük güç olmaya açılacak yolu devrimin söylemleriyle denemeye çalıştığında, karşısına Irak çıkarılmıştır. Yine aynı şekilde Irak da Kuveyt'i işgal ederek ve Suudi Arabistan üzerinde baskı kurarak petrol kaynaklarını kontrol ederek bunu yapmaya çalışmıştır. Fakat sonuçta İran gibi o da sistem dışına itilmiştir. Hatırlanacağı gibi, Nâsir liderliğindeki Mısır daha önce bunu Arap Birliği yoluyla denemeye çalıştığı için cezalandırılmıştır. Bölgedeki lider olma yarışına baktığımızda Kahire, Şam ve Bağdat'ın seküler Arap milliyetçiliği söylemi altında bölgesel güç kazanmak için mücadele ettikleri, 1979 İran Devrimi'nden sonra İran'ın da devrimci söylemle siyasal İslâm'ı aynı doğrultuda, İran ulus-devletinin çıkarları ve hedefleri için kullanıldığı söylenebilir.

Nükleer anlaşma ile Amerikan yönetimi muhtemeldir ki İran'ın bölgede daha etkin bir rol oynamasının ve özellikle Sünni devletlere ve gruplara karşı bir denge unsuru olarak ortaya çıkmasının önünü açmak istemektedir. Fakat bu durum, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez yönetimlerinin İran'a yönelik tarihsel reflekslerini tetiklemiştir ve buna bloklaşmayla karşılık verecekler gibi görünmektedir. Belki de Amerika'nın istediği tam da budur. Bu kutuplaşma sürecinde İran ve Suudi Arabistan, El-Nimr'in idam edilmesi örneğinde olduğu gibi dinî retorik üzerinden mücadeleye başlamışlardır. Ancak böyle bir mücadele, küresel yalnızlıktan kurtulmaya çalışan İran'ı bölgesel bir yalnızlaşmayla karşı karşıya bırakabilir. ○

Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi